

دانشگاه معارف اسلامی

رساله دکتری

گروه مدرسی معارف اسلامی
گرایش قرآن و متون اسلامی

عنوان:

روش‌شناسی تربیتی آیات انذار و تبشیر

استاد راهنما:

حجت الاسلام و المسلمین دکتر علی اکبر کلانتری

استادان مشاور:

حجت الاسلام و المسلمین دکتر محمد شریفانی

حجت الاسلام و المسلمین دکتر سید رضا مؤدب

نگارش:

محمد جواد رحمانی

۱۳۹۴

چکیده

انذار و تبشیر به عنوان دو روش تربیتی اثرگذار بر انسان، مورد توجه خاص قرآن بوده و نخستین مراحل دعوت عملی پیامبران را در بر گرفته است. این تحقیق با هدف دستیابی به روش‌شناسی تربیتی آیات انذار و تبشیر انجام گرفته است. در راستای هدف تحقیق؛ مبانی، اصول، ابزار و هدف‌های تربیتی حاصل از انذار و تبشیر در تربیت و سیر تعالی انسان به روش تفسیر قرآن به قرآن و اصول معناشناسی شناختی بر اساس روابط درون متنی و هم‌نشینی و جان‌نشینی، و نیز روابط بینامتنی با استفاده از علوم مبتنی بر تجربه‌ی جنبه‌های روان شناختی انسان و علوم تربیتی در سه بعد معرفتی، گرایشی و رفتاری بیان شده است.

در این روش، پرسش‌های تعیین شده بر اساس طرح مسأله اصلی و مبنای نظری پژوهش، به متن آیات حاوی واژه‌گان انذار و تبشیر عرضه و پاسخ آن‌ها استخراج و استنباط گردیده است. بر خوردای انذار و تبشیر از مبانی چون؛ وحیانی و حق بودن، و اصولی چون؛ غفلت‌زدایی، کنترل، دائمی بودن، مشارکت فعالانه، تقویت و تثبیت انگیزه، و ابزاری چون؛ قاطعیت، تصویرگری حقایق غیبی، ترسانیدن، مهرورزی، سپاسگزاری و ترغیب، و اهدافی چون؛ خردورزی، عبرت‌آموزی، آرامش و بهداشت روحی و روانی، نقش آن دو را در تربیت با ارتباط انسان با مربی، هدایت دائمی، اتمام حجت الهی، تقویت ایمان، رشد و تعالی معرفتی، و ... برقرار کرده است.

واژگان کلیدی

روش‌شناسی، تربیت، انذار، تبشیر، معناشناسی شناختی، قرآن

فهرست مطالب

پیشگفتار	۱
۱. فصل اول: کلیات و مفاهیم	۴
۱ - ۱. بیان مسأله	۵
۱ - ۲. پیشینه تحقیق	۶
۱ - ۳. جنبه‌ی نوآوری و جدید بودن تحقیق	۹
۱ - ۴. سؤال اصلی تحقیق	۹
۱ - ۵. سئوالات فرعی تحقیق	۹
۱ - ۶. فرضیه‌ها	۱۰
۱ - ۷. اهداف تحقیق	۱۰
۱ - ۸. روش تحقیق	۱۱
۱ - ۹. موانع و محدودیت های تحقیق	۱۲
۱ - ۱۰. مفاهیم	۱۳
۱ - ۱۰ - ۱. روش شناسی (Methodology)	۱۳
۱ - ۱۰ - ۲. تربیت	۱۶
۱ - ۱۰ - ۲ - ۱. معنی لغوی	۱۶
۱ - ۱۰ - ۲ - ۲. معنی اصطلاحی	۲۰
۱ - ۱۰ - ۳. روش‌شناسی تربیتی	۲۵
۱ - ۱۰ - ۴. روش شناسی تربیتی قرآن	۲۸
۱ - ۱۰ - ۵. روش شناسی تربیتی آیات انذار و تبشیر	۲۹
۱ - ۱۰ - ۶. انذار	۳۱
۱ - ۱۰ - ۷. تبشیر	۳۵
۱ - ۱۰ - ۸. انذار و تبشیر در دستگاه معنا شناختی قرآن	۴۱
۲. فصل دوم: روش شناسی تربیتی آیات انذار	۴۲
۱ - ۲. انذار؛ طلیعه‌ی دعوت همگانی	۴۳
۲ - ۲. روش‌شناسی تربیتی انذار	۴۶
۲ - ۲ - ۱. مبانی	۴۶

ب

- ۲ - ۲ - ۱ - ۱. و حیانی بودن تربیت ۴۶
- ۲ - ۲ - ۱ - ۲. همگانی و جهانی بودن انذار (شمول مخاطب و گستردگی شعاع تأثیرگذاری)..... ۴۹
- ۲ - ۲ - ۱ - ۳. قطعیت و نزدیکی قیامت و پاداش و عقاب در آن ۵۱
- ۲ - ۲ - ۱ - ۴. مکلف بودن انسان ۵۳
- ۲ - ۲ - ۱ - ۵. صعوبت در تغییر رفتار ۵۴
- ۲ - ۲ - ۲ - ۲. اصول ۵۵
- ۲ - ۲ - ۲ - ۱. رعایت اولویت (تقدم) ۵۵
- ۲ - ۲ - ۲ - ۲. لزوم تغییر در جهان بینی ۵۶
- ۲ - ۲ - ۲ - ۳. عدل الهی ۵۷
- ۲ - ۲ - ۲ - ۴. یادآوری و غفلت زدایی ۵۹
- ۲ - ۲ - ۲ - ۵. کنترل و بازدارندگی ۶۲
- ۲ - ۲ - ۲ - ۶. دائمی بودن ۶۵
- ۲ - ۲ - ۲ - ۷. لزوم ضمانت بخشی به اجرای قوانین ۶۶
- ۲ - ۲ - ۳ - ۳. ابزار و شیوهها ۶۷
- ۲ - ۲ - ۳ - ۱. قاطعیت و صراحت ۶۷
- ۲ - ۲ - ۳ - ۲. تصویرگری حقائق غیبی در قالب امور محسوس ۶۸
- ۲ - ۲ - ۳ - ۳. ترسانیدن از عذاب دردناک و وحشتناک دنیوی و آخروی ۶۹
- ۲ - ۲ - ۴ - ۴. اهداف ۷۳
- ۲ - ۲ - ۴ - ۱. خردورزی و اجتهاد در برابر تقلید کورکورانه ۷۴
- ۲ - ۲ - ۴ - ۲. رد مبانی عقیدتی و رفتاری با پیشگیری و درمان از آسیبها ۷۵
- ۲ - ۲ - ۴ - ۳. ریشه کن ساختن خوی ستیزه جویی و فرومایگی جاهلان ۸۸
- ۲ - ۲ - ۴ - ۴. دلگرمی و قوتبخشی به پیامبر (ص) ۸۹
- ۲ - ۲ - ۴ - ۵. عبرت آموزی (بازپردازی و عاقبت نگری) ۹۰
۳. فصل سوم: روش شناسی تربیتی آیات تبشیر ۹۴
- ۳ - ۱. بشارت؛ طلعه‌ی هدایت و رحمت برای طالبان تربیت ۹۵
- ۳ - ۲. روش شناسی تربیتی تبشیر ۹۶
- ۳ - ۲ - ۱. مبانی ۹۶
- ۳ - ۲ - ۱ - ۱. و حیانی بودن تربیت ۹۶

- ۹۸..... ۳ - ۲ - ۱ - ۲. حق بودن
- ۹۹..... ۳ - ۲ - ۱ - ۳. اختصاصی بودن
- ۱۰۰..... ۳ - ۲ - ۱ - ۴. کرامت و خودارزشمندی
- ۱۰۲..... ۳ - ۲ - ۲. اصول
- ۱۰۳..... ۳ - ۲ - ۲ - ۱. دائمی بودن
- ۱۰۳..... ۳ - ۲ - ۲ - ۲. شاداب سازی محیط تربیت
- ۱۰۵..... ۳ - ۲ - ۲ - ۳. مشارکت فعالانه
- ۱۰۶..... ۳ - ۲ - ۲ - ۴. تقویت انگیزه
- ۱۰۷..... ۳ - ۲ - ۲ - ۵. ایجاد امیدواری و رجا
- ۱۰۹..... ۳ - ۲ - ۲ - ۶. وعده‌ی اجر و پاداش
- ۱۱۰..... ۳ - ۲ - ۳. ابزار و شیوه‌ها
- ۱۱۱..... ۳ - ۲ - ۳ - ۱. مهرورزی
- ۱۱۳..... ۳ - ۲ - ۳ - ۲. سپاسگزاری
- ۱۱۵..... ۳ - ۲ - ۳ - ۳. ترغیب و تشویق (شوق‌آفرینی)
- ۱۱۶..... ۳ - ۲ - ۳ - ۴. اهداف
- ۱۲۶..... ۳ - ۳ - ۳. پی‌نوشت
- ۱۲۹..... ۴. فصل چهارم: کارکردهای مشترک انذار و تبشیر در تربیت انسان
- ۱۳۰..... ۴ - ۱ - ۱. مقدمه: انذار و تبشیر؛ بستر لازم تربیت
- ۱۳۱..... ۴ - ۲ - ۲. کارکرد مشترک انذار و تبشیر در تربیت انسان
- ۱۳۱..... ۴ - ۲ - ۱. ارتباط و تعامل میان مربی و متربی
- ۱۳۱..... ۴ - ۲ - ۱ - ۱. میان خدا و انسان
- ۱۳۳..... ۴ - ۲ - ۱ - ۲. میان پیامبر و انسان
- ۱۳۵..... ۴ - ۲ - ۲. هدایت دائمی
- ۱۳۹..... ۴ - ۲ - ۳. اتمام حجت الهی
- ۱۴۱..... ۴ - ۲ - ۴. جهت‌دهی به تربیت
- ۱۴۲..... ۴ - ۲ - ۵. ایجاد رشد و تعالی معرفتی همگانی و جهانی
- ۱۴۳..... ۴ - ۲ - ۶. برانگیختن انگیزه و فعلیت بخشی به آن
- ۱۴۶..... ۴ - ۲ - ۷. تقویت تصمیم‌گیری و اختیار

۱۴۸.....	۴ - ۲ - ۸. تثبیت و پویایی در یادگیری و رفتار
۱۵۰.....	۴ - ۲ - ۹. تقویت ایمان.....
۱۵۱.....	۴ - ۲ - ۱۰. تحقق اصول راهبردی با تناسب میان محتوا و تفاوتها و قابلیت‌های متربی.....
۱۵۲.....	۴ - ۲ - ۱۱. ایجاد امنیت روحی و روانی و پیشگیری از بیماریهای آن.....
۱۵۴.....	۴ - ۲ - ۱۲. ایجاد عدالت تربیتی.....
۱۵۷.....	۴ - ۲ - ۱۳. اعتدال در متربی.....
۱۶۰.....	۴ - ۲ - ۱۴. تنبیه و تشویق.....
۱۶۴.....	نتیجه.....
۱۶۶.....	منابع.....
۱۸۰.....	نمایه.....

پیش‌گفتار

یکی از اقدامات مشترک و عملی انبیاء الهی در راستای تحقق اهداف نبوتشان «انذار» و «تبشیر» است. «انذار» و «تبشیر» به عنوان دو رکن و روش از سیره‌ی عملی پیامبران (ع)، گام مؤثری در جهت هدایت انسان‌ها بوده است. روش «انذار» و «تبشیر» در کنار سایر اصول سیره‌ی عملی انبیاء چون؛ دعوت به توحید،^۱ مبارزه با جهل و نیاکان‌گروی جاهلان،^۲ تبلیغ خیرخواهانه و ناصحانه^۳ رهیافتی بنیادین و مبنایی در رسیدن و کشف سیره مشترک عملی همه‌ی انبیای الهی است.

قرار گرفتن «انذار» و سپس «تبشیر» در سرلوحه برنامه تربیتی پیامبران و انحصار رسالت پیامبر ختمی مرتبت (ص) در انذار،^۴ و سپس در بشارت^۵ حکایت از تأثیر مهم این روش در سعادت و کمال انسان‌ها دارد و برخوردار از ساختاری نظام‌مند و تأثیرگذار در تربیت اولیه‌ی آدمیان و استمرار، تثبیت و تقویت آن در طول حیات انسان‌ها است.

انسان‌ها از نظر روحی همانند اشکال مختلف جسمانی و چهره‌ی ظاهری از روحيات گوناگون و استعدادهای متفاوت و مختلف برخوردار هستند، و همه‌ی افراد به یک شکل و طرح، ساخته نشده‌اند و طراح و معمار هستی تنوع را در خلقت جسمی و روحی بشر لحاظ کرده و فرموده: وَقَدْ خَلَقَكُمْ أَطْوَاراً^۶ «شما را در مراحل و حالاتی گوناگون آفریده است.»

همین امر سبب شده تا آدمی همواره خود را از قید و بند و چهارچوب‌های تنگ و کسل‌کننده‌ی یکنواختی برهاند. زیرا انسان در: «حیات انسانی [خود] با داشتن مغز و روان معتدل، از یکنواختی

۱- وَلَقَدْ بَعَثْنَا فِي كُلِّ أُمَّةٍ رَّسُولًا أَنْ اعْبُدُوا اللَّهَ وَاجْتَنِبُوا الطَّاغُوتَ فَمِنْهُمْ مَنْ هَدَى اللَّهُ وَمِنْهُمْ مَنْ حَقَّتْ عَلَيْهِ الضَّلَالَةُ فَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَانظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُكْذِبِينَ. (نحل، ۱۶)، (۳۶)

۲- أَوْعَجِبْتُمْ أَنْ جَاءَكُمْ ذِكْرٌ مِّن رَّبِّكُمْ عَلَى رَجُلٍ مِّنكُمْ لِيُنذِرَكُمْ وَاذْكُرُوا إِذْ جَعَلَكُمْ خُلَفَاءَ مِن بَعْدِ قَوْمِ نُوحٍ وَزَادَكُمْ فِي الْخَلْقِ بَسْطَةً فَاذْكُرُوا آيَةَ اللَّهِ لَعَلَّكُمْ تَفْلِحُونَ قَالُوا أَجِئْتَنَا لِنَعْبُدَ اللَّهَ وَحْدَهُ وَنَذَرَ مَا كَانَ يَعْبُدُ آبَاؤُنَا فَأْتِنَا بِمَا تَعِدُنَا إِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ. (اعراف، ۷)، (۶۹ - ۷۰)

۳- أَلْبَعَثْنَا رِسَالَاتِ رَبِّي وَأَنْصَحُ لَكُمْ وَأَعْلَمُ مِنَ اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ، أَوْعَجِبْتُمْ أَنْ جَاءَكُمْ ذِكْرٌ مِّن رَّبِّكُمْ عَلَى رَجُلٍ مِّنكُمْ لِيُنذِرَكُمْ وَلِتَتَّقُوا وَلَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ (اعراف، ۷)، (۶۲-۶۳)

۴- إِنْ مَا أَنْتَ مُنذِرٌ. (نازعات، ۷۹)، ۴۵، و رعد (۱۳)، (۷)

۵- وَمَا نُرْسِلُ الْمُرْسَلِينَ إِلَّا مُبَشِّرِينَ وَمُنذِرِينَ. (كهف، ۱۸)، (۵۶)

۶- نوح (۷۱)، (۱۴)

دیدگاه، احساسِ رکود و افسردگی می‌کند، اگر چه دیدگاه او زیباترین منظره طبیعی یا اثر هنری باشد.^۱

با توجه به روحیه‌ی تنوع‌طلب انسان، کتاب تربیتی و انسان ساز قرآن نیز متناسب با حالات و روحيات افراد، از روشهایی پویا و متنوع تربیتی بهره‌جسته و معارف ژرف و عمیق خود را در صورت‌های گوناگون و قالب‌های متنوع عرضه داشته است و از این روش به عنوان «تصریف آیات»^۲ یاد نموده است؛ وَ كَذَلِكَ نُصَرِّفُ الْآيَاتِ وَ لِيَقُولُوا دَرَسْتَ وَ لِنُبَيِّنَهُ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ^۳؛ و این چنین آیات و نشانه‌ها را گوناگون بیان می‌کنیم تا مبدا [کافران] بگویند: تو [نزد اهل کتاب] درس خوانده‌ای، و آن را برای گروهی که می‌دانند، بیان می‌کنیم.

اختلاف ظرفیت، و استعداد در انسان‌ها که معلول اختلاف طبایع و تأثیرات گوناگون محیطی، جغرافیایی، فرهنگی، اعتقادی، اقتصادی و اجتماعی است، بایستی به عنوان واقعیتی در مراحل تربیت لحاظ شود تا روش تربیتی متناسب با آن به درستی انتخاب شود. یکی از نخستین مراحل تبلیغ پیامبران برای رسیدن به مقصد تربیت «انذار و بشارت» است. زیرا از یک سو، عموم انسان‌ها طبعی سرکش و هواپرستانه داشته و آنان را در پستی‌ها و رذایل سقوط می‌دهد و از سوی دیگر، عقل به عنوان موهبت باطنی الهی در انسان، دفع خطر احتمالی را ضروری و واجب می‌داند. بنابراین، پیامبران در آغاز دعوت از این اصول عقلی و فطری استفاده کرده، مردم را از عواقب سوء اعمالشان بیم می‌دهند.

علاوه بر گرایش‌های طبع سرکش انسان، گرایش به کمال و جاودانگی نیز در انسان وجود داشته و به طور فطری او را به سمت کارهایی که در برابر انجام آن پاداشی در نظر گرفته شده، بشارت و سوق می‌دهد. بر این اساس، بیان نتایج دنیوی و اخروی ایمان و عمل صالح، یکی از برنامه‌های مهمی پیامبران بوده است تا مردم را به آنان سوق و بشارت دهند و زمینه‌ی بهتر تربیت و هدایت آنان را به وجود آورند.

با توجه به این واقعیت اختلاف فردی انسان‌ها، کار تربیت زمانی سامان می‌پذیرد که از روشی عام و فراگیر و متناسب با واقعیت انسانی استفاده شود و تمام مراحل مختلف زندگی انسان را در برگیرد تا

۱- محمد تقی جعفری، *زیبائی و هنر از دیدگاه اسلام*، ص ۳۱

۲- تصریف: به معنای بیان یک معنی در صورت‌های گوناگون است تا فایده‌اش جامع‌تر شود. (محمد حسین الطباطبایی، *المیزان فی تفسیر القرآن*، قم: دفتر انتشارات اسلامی جامعه‌ی مدرسین حوزه علمیه، ج ۷، ص ۶۴۶؛ ج ۱۳، ص ۳۳۸).

۳- انعام(۶)، ۱۰۵

تلاش‌ها و زحمات‌های مربی به بار نشیند و مرتبی به تربیت بایسته و شایسته دست یابد. یکی از روش‌های قرآن در این باره «انذار و تبشیر» می‌باشد.

روش‌شناسی تربیتی انذار و تبشیر تحقیقی است که هم مبتنی بر متن قرآن و هم مبتنی بر تجربه و جنبه‌های روان‌شناختی انسان بوده و به تحلیل تربیتی آن از پیوند زدن این دو حوزه می‌پردازد و سعی در کاربردی کردن آموزه‌های قرآن در تربیت و قدم گذاشتن در نهضت نرم‌افزاری دینی برای رسیدن به علوم انسانی دینی دارد. برای رسیدن به این هدف پژوهش حاضر در چهار فصل تهیه شده است. در فصل اول کلیات و مفاهیم بحث چون؛ بیان، پیشینه و جنبه‌ی نوآوری مسأله، سؤال‌های اصلی و فرعی، فرضیه‌ها، روش تحقیق، تعریف مفاهیم روش‌شناسی، تربیت، انذار، تبشیر صورت گرفته است. در فصل دوم، برای دست‌یابی به روش‌شناسی تربیتی انذار با رجوع به آیات محتوی انذار و مشتقات آن، مبانی چون؛ و حیانی بودن تربیت، همگانی، قطعیت، مکلف بودن انسان و صعوبت در تغییر رفتار، و اصولی چون؛ رعایت اولویت، لزوم تغییر در جهان‌بینی، عدل الهی، یادآوری، کنترل، دائمی بودن و ضمانت‌بخشی به اجرای قوانین، و ابزار و شیوه‌هایی چون؛ قاطعیت، تصویرگری حقایق غیبی و ترسانیدن از عذاب، و اهدافی چون؛ خردورزی، تفقه دینی، رد مبانی عقیدتی و رفتاری، ریشه‌کنی خوی ستیزه‌جویی، دلگرمی به پیامبر، عبرت‌آموزی و ایجاد محیط سالم تربیتی استخراج و تبیین شده است. در فصل سوم، برای دست‌یابی به روش‌شناسی تربیتی تبشیر با رجوع به آیات محتوی بشارت و مشتقات آن، مبانی چون؛ و حیانی بودن تربیت، حق و اختصاصی بودن، و کرامت، و اصولی چون؛ دائمی بودن شاداب‌سازی محیط، مشارکت فعالانه، تقویت انگیزه، امید و پاداش، و ابزار و شیوه‌هایی چون؛ مهرورزی، سپاسگزاری، ترغیب و تشویق، و اهدافی چون؛ تعقل، آراسته شدن به صفات مؤمنانه، آرامش و بهداشت روحی و روانی، توجه به نعمت‌های جاودانه، نفی اباحه‌گری استخراج و تبیین شده است. در فصل چهارم کارکردهای مشترک انذار و تبشیر در تربیت انسان با رجوع به آیات محتوی انذار و بشارت مورد بحث قرار گرفته و سپس نتیجه‌گیری مباحث مطرح شده و پیشنهادات بیان شده است.

۱. فصل اول: کلیات و مفاهیم

۱-۱. بیان مسأله

شکل‌گیری زیرساخت نظام تربیتی قرآن در دعوت عمومی پیامبران بر پایه‌ی دو روش عملی انذار و تبشیر شیوه‌ای وحیانی و بدیع در تربیت همیشگی و همه‌زمانی انسان‌ها دارد که نیاز به شناسایی و شناساندن دارد و دارای ساختار روشمندی است که باید‌ها و نباید‌های آن در کلیت خود معرفتی را نشان می‌دهد که بر مبانی، اصول، ابزار و هدف‌های تربیتی استوار شده است. روش‌شناسی یکی از محورهای اساسی در هر معرفت و شناختی بوده و باعث شکل‌گیری بهتر علم و معرفت می‌گردد. در دعوت آخرین رسول الهی روش انذار در طلیعه‌ی کار تبلیغ قرار گرفته است. این اهمیت در قرآن چنان مهم شمرده شده است که رکن اولیه‌ی آن بعنوان یک جایگزین مستقل برای اصل مقام نبوت ایشان در مقام انذار^۱ شمرده شده است و رکن دوم آن (بشارت) معطوف به رکن جایگزینی^۲ بنا شده است.

ارتباط تنگاتنگ این روش‌ها با تربیت انسان و رسیدن وی به کمال مطلوب با بیانی منحصر به فرد در ساختارهای جملات اسمیه، خبریه و استفهامیه چون: «إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ بِالْحَقِّ بَشِيرًا وَنَذِيرًا^۳» (تو را به حق، برای بشارت و بیم دادن فرستادیم).

إِنَّ أَنْتَ إِلَّا نَذِيرٌ^۴ «تو فقط بیم دهنده‌ای».

أَوْعَجِبْتُمْ أَنْ جَاءَكُمْ ذِكْرٌ مِّن رَّبِّكُمْ عَلَى رَجُلٍ مِّنكُمْ لِيُنذِرَكُمْ^۵ «آیا تعجب کردید که دستور آگاه‌کننده پروردگارتان به وسیله مردی از خودتان به شما برسد تا شما را [از عواقب اعمالتان] بیم دهد، به کار گرفته شده است».

شکل‌گیری دعوت پیامبران بر دو روش تربیتی انذار و تبشیر این سؤال را ایجاد می‌کند که چرا دعوت پیامبران بر این دو روش تربیتی صورت پذیرفته است؟ راه دستیابی معرفت به این دو روش چگونه است؟ نقش آن دو در تربیت انسان چیست؟ با ایجاد این سؤال‌ها، اندیشه‌ای در ذهن شکل می‌گیرد و از درون مبانی و اصول حاکم بر آن نوعی روش‌شناسی و معرفت نسبت به آن برای انسان حاصل می‌شود. در این رساله به دنبال معرفت، شناسایی و شناساندن دو روش جزئی و تأثیرگذار انذار و تبشیر در تربیت بوده که تاکنون در ذیل مبانی و اصول کلی تربیت به آن نگرسته شده و نگاه

۱- إِنَّمَا أَنْتَ مُنذِرٌ (نازعات (۷۹)، ۴۵ و رعد (۱۳)، ۷) (منذر؛ جایگزین مستقل برای مقام نبوت است).

۲- وَمَا نُرْسِلُ الْمُرْسَلِينَ إِلَّا مُبَشِّرِينَ وَنُذِرِينَ (کهف (۱۸)، ۵۶) (بشارت به عنوان وصف پیامبر، همواره عطف با انذار که جایگزین مقام نبوت است، آمده است).

۳- بقره (۲)، ۱۱۹

۴- فاطر (۳۵)، ۲۳

۵- اعراف (۷)، ۶۳ و ۶۹

اندیشه‌ای مستقلی به آن‌ها نشده است و تلاش می‌شود با استفاده از منبع ژرف معرفتی قرآن و اصل قرارداد آیات انذار و تبشیر و با استفاده از اهم تفاسیر شیعی و بعضاً اهل تسنن و احادیث معصومین(ع)، روش‌شناسی تربیتی آیات انذار و تبشیر را در چارچوبه‌ی مبانی، اصول، ابزار و اهداف استخراج کرده و به کارکرد مشترک این دو روش در تربیت انسان دست یابیم.

۱-۲. پیشینه تحقیق

در حوزه تعلیم و تربیت اسلامی و روش‌های تربیتی کتاب‌ها، پایان‌نامه‌ها و مقالاتی به رشته تحریر درآمده که بیشتر به روش‌های تربیتی عام پرداخته‌اند و در ضمن به یک یا چند روش تربیتی خاص در قرآن تاکید کرده‌اند اما به طور خاص به جزئیات یک روش خاص پرداخته نشده است ولی به مطالبی پراکنده در ارتباط با انذار و تبشیر یا متناسب با آن در ذیل مبانی، اصول و روش‌های تربیتی دست می‌یابیم. در خصوص روش‌شناسی تربیتی نیز، تاکنون پژوهشی مستقل صورت نگرفته و بسیاری از جنبه‌های آن هنوز آشکار نشده است. با این حال به برخی از پژوهش‌های صورت گرفته، که به نسبت سهم خوبی در این موضوع دارند، اشاره می‌شود؛

الف) کتابها

۱. نگاهی دوباره به تربیت اسلامی، خسرو باقری، تهران انتشارات مدرسه، ۱۳۸۴ش.

این کتاب در دو جلد به قصد تدوین و تنظیم نظام تربیتی اسلام در دو حوزه تئوری و کاربردی برای تهیه چارچوبی برای مواجهه با مسائل تربیتی و نحوه‌ی ارتباط مباحث نظری و عملی فراهم شده است. نویسنده برای دستیابی به نظام تربیتی اسلام در حوزه تئوری (جلد اول) با توجه قرار دادن معیارهایی چون؛ اصالت منبع (قرآن و روایات معتبر)، جامعیت نظام تربیتی اسلام و نوپردازی به دوازده مبنای چهارده اصل و سی و سه روش با نگاه تحلیلی به انسان، تربیت و مراحل آن پرداخته است. بر این اساس؛ روش انذار برآمده از اصل عدل که مبتنی بر مبنای تطوّر وسع آدمی و روش تبشیر حاصل از اصل فضل که مبتنی بر مبنای جذبه‌ی حُسن و احسان بوده، در این رساله مورد توجه و استفاده قرار گرفته است. در حوزه کاربردی این کتاب (جلد دوم) نیز مسائلی چون؛ مسائل مفهومی و ماهوی، تربیت مدنی، فنی و حرفه‌ای، و آسیب‌شناختی تربیت اسلامی مطرح شده است که در بعد رفتاری انذار و تبشیر در فصل‌های دوم و سوم این رساله مورد استفاده قرار گرفته است.

۲. روش‌شناسی اجتماعی از منظر قرآن، فاطمه امین‌پور، قم: مؤسسه بوستان کتاب، ۱۳۹۰ه.ش.

در این کتاب، روش‌شناسی بنیادین که گونه‌ای از روش‌شناسی و ناظر به روشی است که نظریات علمی در مسیر آن تولید می‌شوند، با مبانی هستی‌شناسی، انسان‌شناسی و معرفت‌شناسی سه روش بنیادین پوزیتویسم، تفهیمی و رئالیسم انتقادی در علوم اجتماعی مورد بررسی قرار می‌گیرد و سپس

روش‌شناسی بنیادین با توجه به مبانی هستی‌شناسی، انسان‌شناسی و معرفت‌شناسی قرآن مورد توجه قرار می‌گیرد. این اثر نتیجه می‌دهد که قرآن از روش‌شناسی بنیادینی با عنوان «رنالیسم توحیدی» بهره می‌گیرد، از این رو جامع کلیه رویکردهای نظری هستی‌شناسی، انسان‌شناسی و معرفت‌شناسی در چارچوبی واحد است و هویت واحدی را برای رویکردهای مختلف اجتماعی بر خلاف روش پوزیتیویسم، تفهیمی و رنالیسم انتقادی در علوم اجتماعی به دنبال می‌آورد و همه انسان‌ها با تمامی اختلاف اعتقادی را زیر پرچم وحدت الهی قرار می‌دهد. در این کتاب اگر چه از روش‌شناسی کاربردی در علوم اجتماعی ذکری نشده اما در بحث تعریف مفاهیم در فصل اول این رساله و نیز مبانی فصل‌های دوم و سوم این رساله مفید واقع خواهد بود.

۳. روش‌شناسی علوم انسانی نزد اندیشمندان مسلمان، محمد تقی ایمان و احمد کلاته ساداتی، قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، ۱۳۹۲ه.ش.

هدف این کتاب، معرفی و ارزیابی مدل‌های روش‌شناسی اندیشمندان مسلمان، در رابطه با علوم انسانی اسلامی بوده است. بر این اساس، دیدگاه نه تن از اندیشمندان مسلمان متأخر و جدیدی که اندیشه و تفکر آنان محل رجوع، نقد و ارزیابی فکری بسیاری از متفکران جهان اسلام بوده، ارزیابی قرار گرفته است و در آخر نیز مدلی نظری و فلسفی از روش‌شناسی علم اسلامی ارائه شده است. در این اثر ارزشمند، سعی زیادی برای دستیابی به تعریفی تازه از روش‌شناسی که ریشه در مفاهیم هستی‌شناختی، معرفت‌شناختی، انسان‌شناختی و ارزش‌شناختی هر حوزه علمی داشته و با روش تحقیق متفاوت بوده، صورت گرفته است که در بحث مفاهیم در فصل اول این رساله مفید واقع خواهد شد. در این اثر بر اساس رویکرد غالب فکری اندیشمندان مسلمان در حوزه علوم عقلی، نقلی، سیاسی و فرهنگی مدل روش‌شناسی نظری آنان استخراج گردیده و در رویکرد فرهنگی به مقوله تربیت نگاه بسیار گذرایی شده است و از آنجا که حوزه تربیت به علت فزونی در منابع دینی، رویکرد فکری اندیشمندان مسلمان نبوده به روش‌شناسی تربیتی همانند روش‌شناسی فلسفی، سیاسی و فرهنگی پرداخته نشده است. این اثر مهم‌ترین مسیر برای نیل به علوم انسانی دینی در مقابل نظریه‌های رقیب و دفاع از آن را طراحی روش‌شناختی (و نه روش) علم اسلامی در حوزه‌های مختلف فکری، فرهنگی، اجتماعی و سیاسی معرفی می‌کند.

ب) پایان نامه‌ها

عمده تحقیقاتی که در این باره صورت گرفته داخلی و در قالب پایان‌نامه‌های کارشناسی و کارشناسی ارشد در حوزه علمیه قم و مشهد و دانشگاه‌های تهران، قم و آزاد اسلامی فسا است. مباحث مطرح شده در این پایان‌نامه‌ها در سطح تئوری بیان مساله و تحلیل محتوایی بر اساس تفسیر مبانی اخلاقی

صورت پذیرفته و بر پایه‌ی خوف و رجاء و تشویق و تنبیه مطرح و تبیین گردیده است. از سوی دیگر روش تربیتی انذار و تبشیر نیز مورد توجه اندکی از مؤلفان پایان نامه‌ها قرار گرفته است، از جمله‌ی آن‌ها عبارت است از؛

۱. انذار و تبشیر از دیدگاه قرآن، ناهید، واعظی جزئی، استاد راهنما: علی شیخ الاسلامی، دانشگاه قم، ۱۳۷۷.

در این پژوهش انذار و تبشیر به عنوان دو رکن اساسی در رشد و تربیت نفوس، هدف ارسال رسولان الهی بوده و وقتی این دو اهرم تربیتی در کنار هم قرار می‌گیرند، موجب حفظ و هدایت مؤمنان از طریق انذار و سرعت و شتاب آنان از طریق بشارت در سیر الی الله می‌گردد. نویسنده، انذار و تبشیر را نسبت به دنیا و آخرت به مبشرات دنیوی در حیات فردی، مبشرات دنیوی در حیات اجتماعی، منذرات دنیوی در حیات فردی و اجتماعی، مبشرات اخروی و منذرات اخروی تقسیم و به بررسی آثار آن‌ها در رشد و تربیت انسان می‌پردازد. برخی از مباحث این پژوهش در انذار و تبشیر این رساله مورد توجه واقع شده است.

۲. روش‌های تربیتی انذار و تبشیر در قرآن، اسدالله طوسی، استاد راهنما: خسرو باقری، مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره) قم، ۱۳۷۷ش.

این پایان نامه به تأسی از استاد راهنما در کتاب «نگاهی دوباره به تربیت اسلامی» به نگارش در آمده است. نویسنده کوشش کرده تا با تفکیک مبانی اثباتی انسان‌شناختی چون؛ خداجویی، کمال‌خواهی، تطور و سع آدمی، و مبانی سلبی انسان‌شناختی چون؛ حبّ ذات، حبّ دنیا و غفلت به اصول برآمده‌ی این مبانی از جمله؛ لزوم هدایت، لزوم عمل برای رشد، فضل، عدل، کنترل گرایش‌ها، زهد و تذکر اشاره می‌کند و سپس چگونگی مبتنی بودن روش تربیتی انذار و تبشیر بر این اصول را بیان می‌کند. به عنوان مثال؛ روش تربیتی انذار و تبشیر مبتنی بر اصل لزوم هدایت و راهنمایی است. لذا قرآن پیامبران را مُنذِر و مُبشِّر و مبتنی بر اصل لزوم عمل برای رشد و کمال می‌داند و کسانی که در جهت کمال حرکت می‌کنند به خلود در بهشت و حیات طیبه بشارت می‌دهد و کسانی که از حیات طیبه خارج شده‌اند را انذار می‌کند. آنچه در این پایان نامه صورت گرفته، به‌طور غیر مستقیم بیانگر روش‌شناسی انذار و تبشیر است که نیاز به تحقیق جامع و گسترده علمی دارد. برخی از مباحث این پژوهش در کارکردهای انذار و تبشیر این رساله مورد توجه واقع شده است.

ج) مقالات

۱. جایگاه و نقش انذار و تبشیر در نظام تربیتی پیامبران، عباسعلی شاملی، مجله معرفت، شماره ۳۳. در این مقاله بر مبنای اصول روان‌شناختی و روان‌شناسی چون؛ انگیزش و تقویت آن، به انذار و

تبشیر برای اثبات فرضیه‌ی اعطای بیش از طریق خبررسانی از کیفر و پاداش اعمال، پرداخته شده است. مباحث این مقاله در فصل چهارم مورد توجه واقع شده است.

۲. رویکردی تربیتی به آیات انذار و تبشیر، علیرضا صادق زاده و مریم بناهان، پژوهش در مسائل تعلیم و تربیت اسلامی، سال بیستم، دوره جدید، شماره ۱۴، ۱۳۹۱ ه.ش.

هدف این مقاله توجه و مذاقه در آیات انذار و تبشیر به منظور وضوح بخشی به مفاهیم تربیتی آن با استفاده از روش توصیفی - تحلیلی در دو مرحله‌ی بررسی به تفکیک آیات انذار و تبشیر و بررسی توامان آنها است. از آنجا که انذار و تبشیر در جایگاه روش تربیتی بوده، بررسی در این مجال به یافتن مبانی و اصولی از جمله؛ آسان سازی، پیوستگی و محافظت بر عمل، مسئولیت پذیری، یادآوری، آینده نگری و ... که منشأ این روش‌هاست اختصاص یافته است. حاصل این پژوهش لزوم همراهی و هماهنگی این دو با یکدیگر به منظور تحقق اصل اعتدال روحی است. مطالب این مقاله در اصول و کارکردهای انذار و تبشیر در فصل‌های دو، سه و چهارم مورد توجه واقع می‌شود.

۱-۳. جنبه‌ی نوآوری و جدید بودن تحقیق

در مورد تعلیم و تربیت اسلامی کتاب‌ها و دیدگاه‌های مختلفی برگرفته از قرآن و روایات ارائه شده و هرکدام از جنبه تئوری و بعضاً کاربردی به آن پرداخته‌اند. همچنین بسیاری از مسائل تعلیم و تربیت در کتاب‌های اخلاقی و شرح‌های دعائی به آن اشاره شده است اما تاکنون از جنبه تفسیری بطور مستقل و با اصل قرار دادن متدلوزی تفسیری قرآن به این مسأله پرداخته نشده است و زوایای فراوان روش‌شناسی و ابعاد تربیتی آن در قرآن مورد تحقیق و واکاوی دقیق قرار نگرفته است. این تحقیق در پی آن است که با رویکرد تربیتی به قرآن، گامی در روش‌شناسی تربیتی از طریق تفسیر آیات انذار و تبشیر برداشته و مبانی، اصول، ابزار، اهداف و کارکردهای تربیتی آن دو را شناسایی نماید.

۱-۴. سؤال اصلی تحقیق

روش‌شناسی آیات انذار و تبشیر چیست؟

۱-۵. سؤالات فرعی تحقیق

با استفاده از اوصاف قرآن که جامع‌ترین کتاب هدایت و تربیت انسان است و نیز هماهنگی محتوایی آیات با ساختار لفظی متفاوت و تقدم و تأخر الفاظ متضاد و روبرو هم‌نشینی و جان‌شینی حاکم بر آنها، سؤالات فرعی تحقیق عبارت است از؛

۱. روش‌شناسی تربیتی آیات انذار چیست؟

۲. روش‌شناسی تربیتی آیات تبشیر چیست؟

۳. کارکردهای مشترک انذار و تبشیر در تربیت انسان چیست؟

۱-۶. فرضیه‌ها

۱. روش‌شناسی تربیتی آیات انذار، بر مبنای وحیانی بودن تربیت، قطعیت و نزدیک بودن عذاب بر پایه‌ی اصولی چون؛ رعایت اولویت، عدل الهی، غفلت زدایی و کنترل با ابزار و شیوه‌هایی چون؛ قاطعیت، تصویرگری حقایق غیبی و ترسانیدن از عذاب به هدف خردورزی، عبرت، رد مبانی عقیدتی غلط و انجام می‌گیرد.

۲. روش‌شناسی تربیتی آیات تبشیر، بر مبنای وحیانی بودن تربیت و کرامت انسان بر پایه‌ی اصولی چون؛ دائمی‌بودن، شاداب‌سازی محیط تربیتی و مشارکت فعالانه با ابزار و شیوه‌هایی چون؛ مهرورزی، سپاسگزاری و ترغیب به هدف فهم‌پذیری نیکو، آراسته شدن به صفات مؤمنانه، آرامش و بهداشت روحی و روانی و انجام می‌گیرد.

۳. ارتباط و تعامل میان مربی و متربی، هدایت دائمی، جهت دهی، رشد و تعالی معرفتی همگانی و جهانی، برانگیختن انگیزه و فعلیت بخشی به آن، قدرت تصمیم‌گیری و اختیار، تثبیت و جایگزینی در یادگیری و رفتار، امنیت روحی از کارکردها و نقش مشترک انذار و تبشیر در تربیت انسان در دست یافتن به روش‌شناسی تربیتی آن دو است.

۱-۷. اهداف تحقیق

تعلیم و تزکیه، موضوع تربیت و از با اهمیت‌ترین موضوعاتی است که انبیاء الهی برای به ثمر رساندن آن مبعوث شده‌اند. با توجه به امر خطیر تربیت، اصول و روش‌های متعددی را نظام تربیتی اسلام بر اساس اولویت‌ها و تقدم و تأخر روش‌ها بر پایه اصل توحید بنا و استوار ساخته است.

شناسایی نظام و مدل تربیت دینی و کشف مبانی، اصول و روش‌های آن، هدف تحقیقات تربیتی ناظر به قرآن می‌باشد و آنچه در این تحقیق اهمیت و ضرورت یافته است؛ دو روش اساسی و بنیادی «انذار» و «تبشیر» در تربیت انسان است و هدف از آن دست‌یابی و آگاهی به این دو روش از طریق روش‌شناسی آن در پرتو نقل با تأکید بر آیات قرآن و تفسیر آن و مباحث علوم تربیتی و روان‌شناسی است. بر این اساس؛

۱. هدف علمی و بنیادی در این پژوهش کشف «روش‌شناسی تربیتی» انذار و تبشیر و معلوم ساختن مبانی، اصول، ابزار و اهداف تربیتی آن دو برای دست‌یابی به دانش بیشتر در این حوزه از مدل تربیتی اسلام است که نظریات علمی در مسیر آن تولید، و نقش و ویژگی‌های روش‌های انذار و تبشیر در تربیت معلوم می‌گردد.

۲. هدف کاربردی این تحقیق در راستای هدف علمی است که به منظور معرفت‌افزایی و شناساندن این روش تربیتی و فراهم کردن نتایج عملی و قابل استفاده برای بکارگیری در حیطه‌ی شناختی،